

УДК 821.161. 2:373. 5

2. Теорія і практика навчання

Проектування та реалізація змісту шкільної літературної освіти на базовому предметному циклі навчання української літератури

Яценко Таміла Олексіївна,

доктор педагогічних наук, старший науковий співробітник,

головний науковий співробітник

відділу навчання української мови та літератури

Інститут педагогіки НАПН України

tamilakod@ukr.net

orcid.org/0000-0002-6121-7495

Мета статті – визначити принципи та критерії проектування змісту шкільної літературної освіти на базовому предметному циклі загальної середньої освіти з урахуванням вимог Державного стандарту базової середньої освіти (2020), розкрити особливості реалізації нового змісту шкільної літературної освіти в підручнику української літератури для 7 класу Нової української школи.

У процесі дослідження було використано **методи** – аналіз психолого-педагогічної, літературознавчої та методичної літератури, чинних нормативних освітніх документів, фахової періодики, модельних навчальних програм і шкільних підручників, спостереження за освітнім процесом на уроках української літератури в 7–9 класах закладів загальної середньої освіти, зокрема й в експериментальних пілотних 7 класах Нової української школи, порівняння результатів навчання української літератури.

Результати. У статті актуалізовано проблему проектування змісту сучасної шкільної літературної освіти, акцентовано на наукових розвідках щодо оновлення змісту літературної освіти в проєкції сучасних освітніх пріоритетів, окреслено критерії та принципи його розроблення на базовому предметному циклі загальної середньої освіти в контексті вимог Державного стандарту базової середньої освіти, представлено змістовий компонент української

літератури як навчального предмета для 7 класу та 8–9 класів та означено основні критерії добору художніх творів для текстуального і позакласного вивчення відповідними віковими категоріями учнів-читачів, розкрито особливості послідовної реалізації сучасного змісту шкільної літературної освіти в підручнику української літератури для 7 класу Нової української школи, концепція якого ґрунтується на засадах особистісно орієнтованого, компетентнісного, діяльнісного, культурологічного підходів, читацькоцентричному та текстоцентричному принципах, схарактеризовано змістове наповнення структурних рубрик підручника, дидактичне призначення яких ефективно забезпечує розвиток предметної читацької та ключових компетентностей школярів.

Висновок. За результатами аналізу наукового-методичної літератури, програмового і навчально-методичного забезпечення шкільного курсу української літератури для базового предметного циклу навчання, на основі спостереження за освітнім процесом на уроках української літератури та порівняння результатів навчання доведено теоретико-практичну значущість розроблення нового змісту шкільної літературної освіти для 7–9 класів закладів загальної середньої освіти, розкрито особливості його реалізації в підручнику української літератури для 7 класу Нової української школи, підготовленого на засадах особистісно орієнтованого, компетентнісного, діяльнісного, культурологічного підходів, з урахуванням читацькоцентричного та текстоцентричного принципів.

Ключові слова: Нова українська школа, зміст шкільної літературної освіти, базовий предметний цикл навчання, українська література, модельна навчальна програма, підручник, художній твір, предметна читацька та ключові компетентності.

**Projecting and realization of the literary education content in grades 7–9 of
general secondary education institutions**

Yatsenko Tamila Oleksiivna

Doctor of Pedagogical Sciences, Senior Researcher, Chief Researcher of the
Department of Ukrainian Language and Literature
Institute of Pedagogy of National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine

tamilakod@ukr.net

orcid.org/0000-0002-6121-7495

The **purpose** of the article is to determine the principles and criteria for designing the content of school literary education in the basic subject cycle of general secondary education, taking into account the requirements of the State Standard of Basic Secondary Education (2020), to reveal the features of the implementation of the new content of school literary education in the textbook of Ukrainian literature for the 7th grade of the New Ukrainian School.

In the research process, **methods** were used – analysis of psychological-pedagogical, literary and methodical literature, current normative educational documents, professional periodicals, model curricula and school textbooks, observation of the educational process in Ukrainian literature lessons in 7-9 grades of general secondary education institutions, in particular, in the experimental pilot 7 classes of the New Ukrainian School, comparing the results of studying Ukrainian literature.

The **results**. The article updates the problem of designing the content of modern school literary education, focuses on scientific research on updating the content of literary education in the projection of modern educational priorities, outlines the criteria and principles of its development on the basic subject cycle of general secondary education in the context of the requirements of the State Standard of Basic Secondary Education; the content component of Ukrainian literature as an educational subject for 7th grade and 8–9th grade is presented, and the main criteria for the selection of works of art for textual and extracurricular study by the appropriate age categories of students-readers are defined; the peculiarities of the consistent implementation of the modern content of school literary education in the textbook of Ukrainian literature for the 7th grade of the New Ukrainian School, the concept of which is based on the principles of person-oriented, competence-based,

activity-oriented, cultural approaches, reader-centric and text-centric principles, the content of the structural sections of the textbook, the didactic purpose are briefly described which effectively ensures the development of subject reading and key competences of schoolchildren.

Conclusion. According to the results of the analysis of scientific and methodical literature, programmatic and educational and methodological support of the school course of Ukrainian literature for the basic subject cycle of education, based on the observation of the educational process in the lessons of Ukrainian literature, the theoretical and practical significance of the development of the new content of school literary education for grades 7–9 has been proven institutions of general secondary education, the peculiarities of its implementation are revealed in the textbook of Ukrainian literature for the 7th grade of the New Ukrainian School, prepared on the basis of person-oriented, competence-based, activity-oriented, cultural approaches, reader-centric and text-centric principles.

Keywords: *New Ukrainian school, content of school literary education, basic subject cycle of learning, Ukrainian literature, model curriculum, textbook, artistic work, subject reading and key competencies.*

Вступ. Зміна парадигми шкільної літературної освіти в контексті вимог Державного стандарту базової середньої освіти (2020) зумовлює актуальність дослідження проблеми розроблення та ефективної реалізації нового змісту шкільного курсу української літератури на базовому предметному циклі навчання. У контексті сучасних освітніх пріоритетів навчання української літератури в 7–9 класах спрямоване на розвиток компетентних учнів-читачів і читачок із сформованою потребою читання творів художньої літератури, здатних критично мислити та виявляти вміння творчої самореалізації в сучасному цифровому суспільстві.

Об'єктивна потреба підвищення якості сучасної шкільної літературної освіти визначає необхідність проєктування змісту шкільної літературної освіти для 7–9 класів на засадах особистісно орієнтованого, компетентнісного,

діяльнісного та культурологічного підходів як прогнозованого результату досягнення результатів навчання учнів.

Теоретичне обґрунтування проблеми. Для окреслення теоретичних засад означеної проблеми проаналізовано наукові розвідки щодо оновлення змісту сучасної шкільної літературної освіти (Ю. Бондаренко, Н. Гоголь, О. Ісаєва, В. Мартиненко, О. Савченко, В. Пахаренко, О. Слижук, І. Тригуб та ін.), зокрема реалізації концептів особистісно орієнтованого підходу (О. Криворотенко, А. Фасоля), компетентнісного навчання (О. Ісаєва, О. Слижук, В. Шуляр, Т. Яценко), застосування концепції інтерсуб'єктного навчання української літератури на діалогічних засадах (Г. Токмань), вивчення літератури на основі міжмистецької взаємодії (Н. Гоголь, С. Жила, І. Тригуб, Т. Яценко), жанрової і стильової специфіки (Н. Грицак, Л. Нежива), упровадження компаративного аналізу художніх творів (А. Градовський), вивчення української літератури у філософсько-історичному контексті (Ю. Бондаренко), реалізації інформаційно-комунікаційних технологій на уроках літератури (Г. Бійчук, Л. Назаренко), пріоритету читацькоцентричного і текстоцентричного принципів щодо змісту і структури шкільного підручника літератури (О. Ісаєва, В. Пахаренко, О. Слижук, І. Тригуб, Т. Яценко).

Теоретико-методичну цінність мають чинні модельні навчальні програми з української літератури (керівник авторського колективу – Т. Яценко) та інтегрованого курсу літератур (української і зарубіжної) для адаптаційного циклу навчання у закладах загальної середньої освіти (Т. Яценко, І. Тригуб).

Мета статті – визначити принципи та критерії добору змісту шкільної літературної освіти на базовому предметному циклі загальної середньої освіти в контексті вимог Державного стандарту базової середньої освіти, розкрити особливості реалізації нового змісту літературної освіти в чинному підручнику української літератури для 7 класу Нової української школи.

Методологія та методи. Для досягнення мети дослідження використано комплекс теоретичних та емпіричних методів – аналіз психолого-педагогічної, літературознавчої та методичної літератури, чинних нормативних освітніх

документів, фахової періодики, модельних навчальних програм і шкільних підручників, спостереження за освітнім процесом на уроках української літератури в 7–9 класах закладів загальної середньої освіти та експериментальних пілотних класах НУШ, порівняння результатів навчання.

Результати та дискусії. Зміст шкільної літературної освіти регламентується чинними модельними навчальними програмами та підручниками. Сучасні освітні пріоритети упереджено в модельній навчальній програмі з української літератури для 7–9 класів закладів загальної середньої освіти, підготовленій в Інституті педагогіки НАПН України (гриф «Рекомендовано Міністерством освіти і науки України», наказ МОН України № 883 від 24.07.2023) (Яценко (ред.), 2023). Її змістове наповнення і структуру розроблено з дотриманням дидактичних принципів наступності та перспективності в шкільному навчанні української літератури – з урахуванням вікових і пізнавальних можливостей учнів-підлітків, із поступовим ускладненням навчального матеріалу для послідовного розвитку предметної читацької та ключових компетентностей школярів.

Результативні, змістові та процесуальні складники навчання української літератури представлено в модельній навчальній програмі. Очікувані результати навчання корелюють із групами вимог до обов’язкових результатів навчання учнів 7–9 класів, що індексовані в Державному стандарті базової середньої освіти щодо мовно-літературної освітньої галузі в такій послідовності: усна взаємодія (слухання); сприймання, аналіз, інтерпретація, критичне оцінювання текстів (читання); висловлювання думок, ставлень (говоріння); власна мовна творчість (письмо).

Змістовий складник – рубрика «Пропонований зміст навчального предмета» – це різножанрові художні твори для текстуального вивчення і позакласного читання. Їх добір зроблено з урахуванням художньої вартісності, ідейно-тематичної значущості, вікових особливостей художнього сприймання старших підлітків, їхніх читацьких інтересів і пізнавальних можливостей.

Твори для позакласного читання ідейно-тематично співвідносяться з художніми творами для текстуального опрацювання, що сприятиме поглибленому засвоєнню учнями навчальних тем.

Курс української літератури для 7 класу побудовано як логічно обґрунтоване продовження вивчення художніх творів за тематично-жанровим принципом із дотриманням хронологічної послідовності щодо презентації письменницьких персоналій у межах кожного розділу. Опрацювання навчального матеріалу із його поступовим ускладненням на основі ідейно-тематичних і жанрових зв'язків зумовлене віковими особливостями художнього сприймання семикласниками.

Рекомендований зміст модельної навчальної програми для 7 класу включає пісенну лірику, зокрема й сучасну, твори про історичне минуле України, українську ідентичність, про формування характеру та життєві випробування особистості. Також представлено літературні твори, що викликають жвавий читацький і пізнавальний інтерес у семикласників – детективи, художні тексти про пригоди, твори фантастики та фентезі. Так, для текстуального розгляду рекомендовано твори, що ввійшли до «золотого» фонду української класики для читання старшими підлітками: лірика Т. Шевченка, Б. Лепкого, В. Симоненка, Л. Костенко, проза І. Франка, А. Чайковського, В. Винниченка, А. Дімарова, Гр. Тютюнника, О. Бердника та ін. Запропоновано також твори сучасних українських письменників, зокрема Г. Пагутяк, А. Кокотюхи О. Радушинської, Н. Малетич, К. Штанко та ін.

Для ознайомлення учнів із художніми творами сучасної української літератури вперше серед усіх модельних навчальних програм передбачено розділ «Найцікавіше з літературних новинок». Учителеві важливо пам'ятати, що старші підлітки виявляють читацький інтерес до текстів, у яких художньо розкрито цікаві для них теми, зокрема першого кохання, взаємин із ровесниками, тобто художні твори, серед героїв яких вони впізнають себе у вирі повсякденних проблем і життєвих випробувань.

У модельній навчальній програмі для 8–9 класів авторського колективу Інституту педагогіки НАПН України вперше в шкільній літературній освіті вивчення української літератури ґрунтується на хронологічно-стильовому принципі з урахуванням жанрово-родової специфіки творів. Окрім того, у 8 класі на основі ідейно-тематичного співвідношення запропоновано розгляд класичних художніх творів у проєкції із творами сучасної української літератури. Такі тематичні паралелі вмотивовано врахуванням пізнавальних і читацьких інтересів сучасних восьмикласників, які матимуть змогу прослідкувати художнє осягнення конкретної історичної доби та характерів її відомих представників у сучасних художніх творах. Тому в програму для 8 класу за хронологією введено тексти, що присвячені відповідній добі української історії та культури, як от: поезія Д. Креміня, Л. Костенко, проза І. Білика, Р. Іванченко, В. Рутківського, М. Морозенко, О. Гавроша та ін. Літературні паралелі між творами класичної й сучасної української літератури простежено й на жанрово-тематичному рівні, зокрема у вивченні Біблії та її мотивів у літературі, жанрів історичних пісень, балад, громадянської лірики.

Уперше в курсі української літератури для 8–9 класів передбачено ознайомлення зі знаковими творами кримськотатарської літератури як невід’ємної частини вітчизняного літературного процесу. Вивчення в єдності української та кримськотатарської літератури, а ширше – мистецьких контекстів, обумовлено тим, що кримли, як і українці, є корінним етносом України. Історичні долі цих народів нерозривно пов’язані, а культури співіснували та взаємодоповнювалися упродовж століть.

Змістове наповнення курсу української літератури для 8 класу структуровано за хронологічним принципом у розділи: «Прадавня Україна в дзеркалі літератури», «Київська Русь, її культура та письменство», «Заповідь любові: Біблія й українська література», «Література козацької України», «Українці та кримські татари», «Із поезії XIX століття: стилі та жанри», «Романтична й реалістична проза XIX століття», «Драматургія XIX століття».

Відповідно в 9 класі виокремлено розділи: «Із літератури раннього модернізму», «Із літератури пізнього модернізму», «Із кримськотатарської літератури», «Панорама сучасної поезії», «Сучасна молодіжна прози».

Критеріями добору художніх творів для презентації історико-культурних періодів є відповідність художніх текстів віковим особливостям естетичного сприйняття старшими підлітками для формування загального уявлення про національний літературний процес від ХХ до ХХІ століття. Тобто вперше шкільний курс української літератури завершується в 9 класі текстуальним і позакласним вивченням творів сучасних українських письменників, сприйнятними саме цією віковою категорією учнів-читачів. Рекомендовані в програмі твори розкривають жанрово-тематичне розмаїття сучасної молодіжної прози (психологічна повість, фантастична повість, тревелог, міське фентезі).

У програмі біографічні відомості про письменників рекомендовано обмежити стислими довідками про основні факти їхнього життя і творчості, що переконливо можуть зацікавити учнів цієї вікової категорії. Залучення біографічного контексту повинно максимально сприяти розкриттю ідейно-художнього змісту творів і не перешкоджати їх осмисленню як самодостатніх мистецьких явищ.

У програмі 7–9 класах обсяг понять теорії літератури розширено, тому паралельно із повторенням здобутих знань про літературознавчі поняття учні вивчатимуть і нові терміни, що пов'язані з розвитком національного літературного процесу (романтизм, реалізм, модернізм тощо).

Для реалізації культурологічного підходу запропоновано твори різних видів мистецтва (живопис, музика, скульптура, кіно тощо), що мають ідейно-тематичну спорідненість із текстами української літератури або ж є їх інтерпретацією в інших видах мистецтва. Контекстний розгляд художніх творів сприятиме їх цілісному осмисленню учнями.

Отже, навчання української літератури в 7–9 класах передбачає текстуальне вивчення високохудожніх творів класичної та сучасної української літератури різних родів, жанрів, мистецьких напрямів; спрямоване на

поглиблення вмінь аналізувати художні твори з урахуванням їх жанрової специфіки, історичного, мистецького контексту та світоглядної позиції письменника; оволодіння теоретико-літературними поняттями для цілісного осмислення художніх творів; розвиток умінь дослідницької діяльності та творчих здібностей; удосконалення навичок виразного читання, усного й писемного мовлення; збагачення емоційно-чуттєвого досвіду та естетичного смаку учнів-підлітків.

Зміст курсу української літератури для базового предметного циклу навчання реалізовано в підручнику «Українська література. 7 клас» (Т. Яценко, В. Пахаренко, О. Слижук, І. Тригуб; гриф «Рекомендовано Міністерством освіти і науки України», наказ № 124 від 05.02.2024). В основу концепції підручника покладено ідеї особистісно орієнтованого, компетентнісного, діяльнісного, культурологічного підходів, враховано читацькоцентричний і текстоцентричний принципи (Українська література, 2023).

Читацькоцентричний принцип реалізовано в рубриці «Читацький путівник», якою розпочинається вивчення кожного розділу. Її дидактичне призначення – мотивувати учнів до прочитання твору та доступно означити читацькі орієнтири щодо опрацювання художніх текстів.

Реалізації читацькоцентричного принципу та розвитку предметної компетентності сприяє рубрика «Ти вже знаєш», зміст якої орієнтований на актуалізацію здобутих предметних знань і вмінь учнів як підґрунтя для набуття нового читацького досвіду і поглиблення вмінь аналізу художніх творів.

Для осмисленого розуміння тексту твору як пропедевтичний елемент на етапі його первинного прочитання створено рубрику «Мовна скарбничка».

Текстоцентричний принцип у структурі означеного підручника, тобто художній текст як його першоелемент (на відміну від традиційної побудови навчального видання) визначає таку організацію читацької діяльності учнів, що дає змогу їм самостійно сформувати первинне читацьке враження про художній твір. Ознайомлення з біографічними відомостями про письменника передбачено на етапі опрацювання навчального матеріалу підручника. Такий

підхід забезпечує розвиток предметної читацької компетентності учнів, що виявляється в осмисленому осягненні ідейно-художнього змісту творів, розумінні конкретно-історичного та загальнолюдського значення створеного письменником, утвердженні морально-етичних цінностей, відтворених у тексті, розвитку пізнавальних інтересів та естетичного смаку семикласників.

Для глибокого розуміння учнями прочитаних епізодів і твору в цілому передбачено компетентісно орієнтовані запитання і завдання (репродуктивні, частково-пошукові), що представлені на полях художнього тексту в рубриці «Поміркуй!». Така методично продумана побудова підручника пояснюється врахуванням особливостей художнього сприймання сучасними учнями – читачами-підлітками, для яких характерним є кліпове мислення та складність цілісного сприймання великих за обсягом художніх текстів.

Формуванню в учнів уявлення про автора літературного твору як людину, митця, громадянина, патріота сприяє навчальний матеріал рубрики «Літературознавчий клуб». Достовірність фактів, освітньо-виховна значущість біографічного матеріалу, відповідність віковим особливостям сприймання і пізнавальним можливостям учнів визначають дидактичну сутність рубрики.

У процесі читання та аналізу художніх творів рекомендовано акцентувати увагу на літературознавчих поняттях, розуміння яких передбачено на прикладі творів різної родової та жанрової специфіки. У рубриці «Літературознавчий словник» доступно подано тлумачення понять теорії літератури.

На формування вмінь дослідницької діяльності як сутнісної ознаки ключових і предметної компетентностей учнів орієнтує дидактичний матеріал рубрики «Читай і досліджуй!», де запропоновано компетентісно орієнтовані завдання, творчі індивідуальні та групові читацькі проєкти. Їх виконання організовується за вибором, із обов'язковим врахуванням рівня загальноосвітньої підготовки семикласників.

Вивчення кожного художнього твору завершується рубрикою «Читацьке дозвілля», зміст якої спрямовує учнів до перегляду кіно, прослуховування

музики, віртуального відвідування музеїв тощо. Такий вид діяльності сприяє поглибленому розумінню художніх творів і навчального матеріалу підручника.

У підручнику передбачено можливість через QR-коди скористатися цифровим додатком, що містить додатковий дидактичний матеріал для осмисленого засвоєння кожної навчальної теми.

Висновки. Отже, за результатами аналізу наукової та методичної літератури, спостереження за освітнім процесом, зокрема й на уроках української літератури в пілотних класах НУШ, порівняння результатів навчання підтверджено теоретичну та практичну значущість розроблення нового змісту шкільної літературної освіти в контексті сучасних освітніх завдань, визначених у Державного стандарту базової середньої освіти (2020), методично обґрунтованої реалізації нового змісту в якісному навчальному забезпеченні курсу української літератури в 7 класі, що й засвідчує послідовне впровадження інноваційних підходів до організації освітнього процесу на уроках української літератури на базовому предметному циклі навчання НУШ.

Перспективність дослідження зумовлена об'єктивною потребою підготовки методичних, навчальних посібників і методичних рекомендацій, що сприятиме ефективній реалізації нового змісту шкільної літературної освіти, розвитку предметної читацької і ключових компетентностей учнів-підлітків, підвищенню якості навчання української літератури.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Гоголь Н. В. Культурологічний підхід у змісті шкільної літературної освіти (друга половина ХХ – початок ХХІ ст.) : монографія ; [за наук. ред. д-ра пед. наук Т. О. Яценко]; Нац. акад. пед. наук України, Ін-т педагогіки. Суми : Цьома С. П., 2021. 481 с.

2. Савченко О. Я. Зміст загальної середньої освіти. Енциклопедія освіти. Академія педагогічних наук України; гол. ред. В. Г. Кремень. Київ: Юрінком Інтер, 2008. С. 322–324.

3. Українська література : підруч. для 7 кл. закл. загальн. середн. освіти / Т. Яценко, В. Пахаренко, О. Слижук, І. Тригуб. Київ : Грамота, 2024. 288 с.: іл.

4. Яценко Т. О. (ред.). Українська література. 7–9 класи: модельна навчальна програма. Київ: ІМЗО, 2023. 152 с.
https://drive.google.com/file/d/1b5C1YBawAnEiomi860WTsbh06om83_d/view

REFERENCES:

1. Hohol', N. V. (2021). Kul'turolohichnyy pidkhid u zmisti shkil'noyi literaturnoyi osvity (druha polovyna XX – pochatok XXI st.) : monohrafiya ; [za nauk. red. d-ra ped. nauk T. O. Yatsenko]; Nats. akad. ped. nauk Ukrayiny, In-t pedahohiky. [Cultural approach in the content of school literary education (second half of XX - beginning of XXI centuries): monograph; [for sciences ed. Dr. Ped. Sciences T. O. Yatsenko]; National Acad. ped. of Sciences of Ukraine, Institute of Pedagogy.]. Sumy: Ts'oma S. P. [in Ukrainian].

2. Savchenko O. Ya. (2008). Zmist zahal'noyi seredn'oyi osvity. Entsyklopediya osvity. Akademiya pedahohichnykh nauk Ukrayiny; hol. red. V. H. Kremen'. [Content of general secondary education. Encyclopedia of education. Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine; Goal. ed. V. G. Kremen.]. Kyiv: Yurinkom Inter. [in Ukrainian].

3. Ukrayins'ka literatura: pidruchnyk dlya 7 kl. zakladiv zahal'noyi seredn'oyi osvity [Ukrainian literature: textbook for 7th grade institutions of general secondary education] (2024) / T. Yatsenko, V. Pakharenko, O. Slyzhuk, I. Trygub. Kyiv: Hramota. [in Ukrainian].

4. Yatsenko, T. O. (Red.). (2021) Ukrainska literatura. 5–6 klasy: modelna navchalna prohrama [Ukrainian literature. Grades 5-6: model curriculum]. Kyiv: Pedahohichna dumka. [in Ukrainian].